

Son dönem Osmanlı'da Türk kimliğinin oluşturulmasında kadınlara biçilen roller: *Milliyetçilik ve Türk Kadını*

BİRSEN TALAY KEŞOĞLU

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda yirminci yüzyılın başlarında basın hayatı çok hareketlenmiş ve renklenmişti. II. Meşrutiyet'in (1908) getirdiği özgürlük havasında, kadınlar da sorunlarını ve taleplerini çıkardıkları gazeteler, dergiler yoluyla duyurmaya ve tartışmaya başlamışlardı. *Türk Kadını* da Osmanlı'nın son döneminde muallim Ahmed Halid tarafından İstanbul'da onbeş günde bir çıkartılan ve "kadınlar için çalışan" bir dergidir.

Birkaç hafta *Türk Kızı* adıyla çıkan dergi 22 Mayıs 1334 (1918) tarihinde *Türk Kadını* adıyla yayımlanmaya başlar. İlk sayıdaki giriş yazısında "çocuk, talebe ve kadın" konusunun "işlenmemiş bir maden" olduğu ifade edilir. Zaten basın tarihine bakılacak olursa, kadınlara ilişkin önemli tartışmaların II. Meşrutiyet sonrasında rastladığı görülür. Derginin yayıma başladığı tarihte Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın içindedir ve savaşın sonu yaklaşmaktadır. Birkaç ay sonra Osmanlı İmparatorluğu Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalar (30 Ekim 1918) ve sonrasında Osmanlı toprakları müttefik devletlerce işgal edilmeye başlar. Yani mütareke dönemi yaşanmaya başlamıştır ve dergi bu koşullarda yayımına, 8 Mayıs 1335 (1919) tarihine kadar devam eder. Savaşın sonunda Avrupa'da birçok imparatorluk yıkılmış ve yerine ulus devletler inşa edilmeye başlanmıştır; bu süreç milliyetçiliğin ve milli kimliğin daha da ön plana çıkması demektir. *Türk Kadını* dergisi de kadınlar üzerinden bu siyaseti gerçekleştirmeye çalışmıştır. *Türk Kadını*'nın

1 *Türk Kadını 1918-1919 (Yeni Hâflerle)* başlıklı kitap, Kadınların Belleği Dizisi'nde altıncı çalışma olarak Kadın Eserleri Kütüphanesi tarafından Kasım 2010 tarihinde yayımlanmıştır. Bu kitapta, toplam 21 sayılık derginin eksiksiz çevrimyazısı ve ek olarak bir inceleme, değerlendirme yazısı yer almaktadır.

sayfalarında bu yeni toplumsal inşa döneminde kadınlara nasıl bir rol biçildiğini ve 'hakiki feminizmden', yani "Türk feminizminden" ne anlaşıldığını birkaç kelime anlatabilir: "eğitim, aile ve ahlak".

8 Mayıs 1335 (1919) tarihinde son sayısı yayımlanan dergi toplam yirmibir sayı basılmıştır. Birinci sayıdan onyedinci sayıya kadar 5 kuruşa satılan dergi, onsekizinci sayıdan sonra yüzde elli zamlanarak 7,5 kuruşa satılmaya başlar. Yaklaşık bir yıl yayın hayatına devam eden derginin yazar kadrosunda Şukûfe Nihal, Müfide Ferit ve Halide Nusret gibi ünlü kadın yazarlar yer almaktadır. Edebiyat eserlerine, politik konulardaki makalelere, mektuplara, hikâyelere, şiirlere, anketlere yer veren derginin ilk sayısında Necmeddin Sadık'ın kaleme aldığı "Bizde Feminizm" başlıklı yazısı "Bizde kadın hayatının tekamülü hakkında yarın bir tarih yazılacak olsa, geçirdiğimiz şu günler o tarihin, öyle zannediyorum ki, en ehemmiyetli safhalarını teşkil edecektir", cümlesiyle başlamaktadır. Kadın dergilerinin, kadın tarihinin yazılmasında ne denli önemli olduğu ve bu incelemeler sayesinde kadınların tarihteki görünmez yerlerinin aydınlanabileceği artık anlaşılmıştır. Ancak tarihi kaynak olarak dergilerin çizdiği sınırı da unutmamak gerekir.

"Bu milletin kadınları!"...

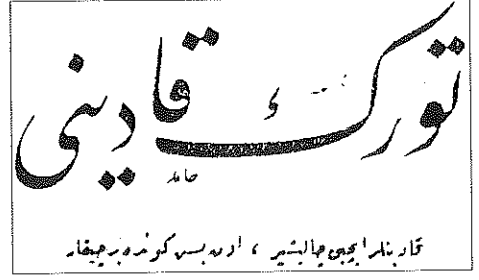
Yirminci yüzyılın başlarında tüm Avrupa'da savaş sırasında ve savaş sonrasında erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkilerde değişimin yaşandığı sık sık vurgulanır.² Erkekler cepheye giderken, kadınlar da cephe gerisinde "vatan hizmeti" yaptılar. Çünkü modern dönemin savaşlarında kadınlar da savaşın içine dahil olurlar. Bu değişim, her zaman kadınların daha çok özgürleşmesine değil muhafazakar bir toplumsal yapının yeniden oluşturulmasına da neden olmuştur. Savaşa aktif ya da cephe gerisinde katılan tüm kadınların bireysel olarak davranışları değişikliğe uğramıştır ama toplumsal cinsiyet değişiklikleri açısından büyük değişimlere yol açmamıştır.

Ancak bu savaş, kadınların desteği olmadan kazanılamazdı çünkü cephe gerisinde yapılacak çok iş vardı, fabrikalarda, atölyelerde, tarlalarda üretimi devam ettirmek gerekiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda İttihat ve Terraki Fırkası'nın iktidar olduğu dönemde ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın önyak olmasıyla, İstanbul'da 1918 yılında "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslamiyesi" kurulur.³ Bu cemiyet aracı-

2 *Kadınların Tarihi Yirminci Yüzyılda Kültürel Bir Kimliğe Doğru*, yay. haz. Georges Duby, Michelle Perrot, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, cilt 5, İstanbul, 1992.

3 Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, İletişim Yayınları, İstanbul, sayı 51, 1988, s. 34-38.

lığıyla kadınlar gönüllü olarak askere alınır ve maaş bağlanır. “Ehli namus ve iffetten olduğu mahalli mercilerce belgelenen ve kucakta taşınır çocuğu bulunmayanlar” istihdam edilmeye başlanır.⁴ Cemiyetin aldığı karara göre erkeklerden 25, kadınlardan ise 20 yaşında evlenmeleri beklenmektedir. Yeni evlilerin çeyizlerinin hazırlanmasına dernek yardım eder.

Türk Kadını, “Kadınlar İçin Çalışır, Onbeş Günde Bir Çıkar”.

Bu yaş sınırını aşta evlenmeyenler dernekten çıkarılırlar. Zafer Toprak'ın da belirttiği gibi İttihat ve Terakki “yeni aile”yi, “milli aile” olarak tahayyül eder. II. Meşrutiyetle birlikte kadınların toplumsallaşması özellikle büyük şehirlerde hızlanır. Ama bunun getirdiği bazı değişimler, erkek egemen yapı içinde hemen karşılığını bulur ve bu değişime karşı (yozlaşma olarak da nitelendirilmektedir) önlemler alınır. “Milli aile” anlayışı aracılığıyla, ulusun kadınına nasıl olması gerektiği tarif edilmeye başlanır. Bu noktada Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi*⁵ adlı kitabında da ortaya çıkan bir gerçek yaşanmaktadır; kadınlar haklarının, özgürlüklerinin peşine düşmüşlerdir, feminizm üzerine tartışmaya başlamışlardır. Üstelik modernleşme kapsamında kadınlar artık okullaşmaya da başlamışlardır; üniversite eğitimi alabilme, muallime, memur olabilme şansını yakalamışlardır. Ama bu gidişe bir “istikamet vermek” için basın (dönemin gazete ve dergileri) kolları sıvamış görünmektedir. Buna Ziya Gökalp'in hazırladığı teorik temeli de eklemekten geçmemek lazım. Ziya Gökalp'in yetiştirdiği ya da onun fikirlerinden etkilenen birçok yazar hem *Türk Kadını*'nda hem de dönemin birçok dergisinde kadınların milliyetçi projeye nasıl ekleneneceğine ilişkin yazılar kaleme almışlardır.

Bu dergiye ya da dönemin diğer kaynaklarına bakarken milliyetçiliğin sadece bir siyasi ideoloji biçiminde değil, dünyaya bakış biçimi olarak algılanması gerektiği ve kültürel alanda da bazı sorgulamaların yapılması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu noktada toplumsal cinsiyetin, milliyetçiliğin ulus kavramının oluşturulmasında baş rolde olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yirminci yüzyıl, tüm dünyada savaşın sarstığı, uluslaşma ve ulusallaştırma çabalarının her ülkede farklı ama etkin bir biçimde hayata geçirildiği bir döneme işaret eder. Kadınlar yurt hizmetine yönlendirilirler. Cephe-

4 A..g.e., s. 35.

5 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Kadın Araştırmaları, İstanbul, 1994.

de ama ağırlıca cephe gerisinde “düşmana” karşı mücadele ederken, bu mücadeleyi ulusun menfaatlerini artırmayı hedefleyen dernekler vasıtasıyla da gerçekleştirirler. “Aslında tüm Avrupa’da genel bir eğilim olarak her ülke Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda kendi ulusal farklılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu ulusal farklar belirlenirken kadınlara birinci sırada yer verildi; ayrımlar kadınlar üzerinden yapıldı.” Thalmann’ın dediği gibi bu bir “milliyetçi ayartma” mıdır?⁶

Her millet kendi toplumunu oluştururken kadınlara da belli roller biçerler. Bu roller diğer milletinkine pek de benzemez ya da benzememelidir. Milliyetçi söylemin en temel dayanağı “fark”tır, “diğerlerinden”, “ötekilerden” farklı olmaktır; söylem bu zemin üstüne kurulur. Türk kadınının diğer milletlerin kadınlarından farkını ise, aile, çocuk ve ahlak üçgeninde tanımlamak esastır. Milliyetçiliğin toplumsal cinsiyet boyutuna nasıl yansıdığını anlamak için, şüphesiz ailenin tarihsel dönüşümüne de bakmak gerekir. Gerçekten tüm milliyetçilikler, “yeni kadın ve yeni aile modelleri getirmiştir.”⁷ Tüm dünyayı etkileyen bu savaşın, cinsiyetler arasındaki ilişkilerin gözden geçirilmesine neden olduğu, hatta kadınları özgürleştirmeye giden yolu açtığı da dile getirilir. Ancak savaşların sonunda anlatılara konu olan hep erkekler oldu; “kadınlara da huzurlu aile hayatının güzellikleri masalı anlatılmaya başlandı.”⁸ Millet kadını ve erkeğini başka milletlerinkinden farklı olarak tanımlarken, hem kendi milli özünü hem de toplumsal cinsiyet ilişkilerini yaratmaya çalışır.⁹ Bu amaç doğrultusunda en etkili güç o dönemde de basın organlarıydı. Gazeteler, dergiler bu görevi üstlendiler. “Birlik ve beraberliğin temelini kuran kültürel mesajlar iletilen milliyetçi söylemlerden oluşan anlam parçacıklarından oluşmaktaydı. Bu parçacıklar özellikle gazete gibi basın araçları yoluyla gündeliğin içine kadri kendinden menkul bir gerçeklikmiş gibi sokulmaktaydı.”¹⁰

Türk Kadını dergisinden bazı örnekler vermek gerekirse: “Sadakat, ahlak, iffet, aile” hep kadınlar için altı çizilen kavramlardır. “Namus” ise erkeklerin kontrolündedir. İffet kadınlar tarafından pasif olarak savunulur, oysa namus erkekler tarafından etkin biçimde savunulur.”¹¹ “Ailenin inhila-

6 Rita Thalmann, *La Tentation nationaliste, 1914-1945*, Paris, Deuxtemps, 1990.

7 Nükhet Sirman, “Kadınların Milliyeti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, cilt 4: *Milliyetçilik*, ed. Tanıl Bora, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 231.

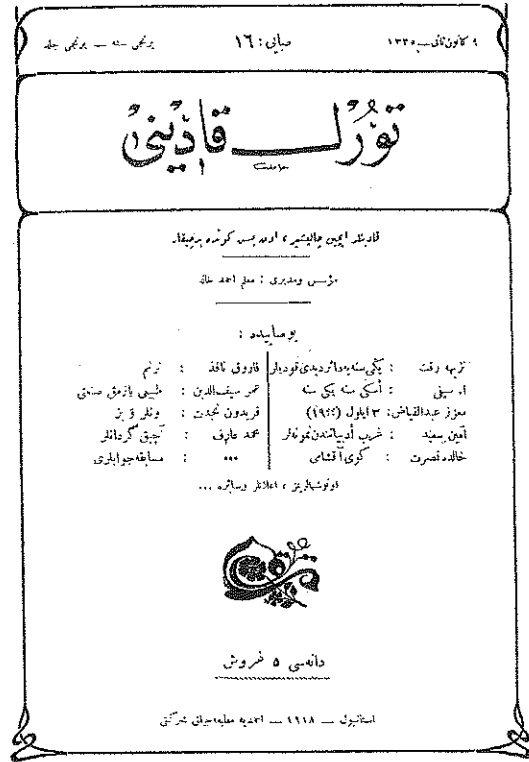
8 Rita Thalman.

9 Nükhet Sirman, s. 227.

10 Nükhet Sirman, s. 228.

11 Joane Nagel, “Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 79-80.

li (dağılması), milletin in-hilali demektir. Kadınlık terakki ettikçe, kadınların nail olacakları fazla hukuk, hürriyet, aile rabitalarının kuvvetlenmesine sebep olmalıdır. (...) Hiçbir vazife, kadınların ailedeki vazifelerinden daha mühim ve tabii olamaz.”¹² Modern dünyanın tarihi açısından milliyetçiliğin hep tahammülsüz ve saldırgan yanına değinilir, oysa yeni bir toplum inşa eden, daha yenilikçi ve ilerici görünen bir yanı da vardır. Bu ikinci özellik kadınlar açısından yanıltıcı da olabilmektedir. Önemli olan nokta, her iki yanını da gözden kaçırmadan değerlendirmeye katabilmektedir.

Türk Kadını, sayı 16, 9 Kânûn-ü Sâni 1335 (1919).

Ahlak, iffet, sadakat: "Müşterek içtimai vicdan"!!!

Birinci sayıda Aziz Hüda'nın kaleme aldığı "Şüpheli" adlı hikâyeye bir göz atalım. "Sadakat saç gibidir. Erkeğe değil kadına lazımdır!" diyen miralaya, hemşire Ülker "Bu da bir erkek mantığı" diyerek zayıf da olsa karşı çıkar. Sadakatin erkekler için de gerekli olduğunu ifade eden hemşire Ülker, aslında gözleri savaşta kör olan miralayın şüphelendiği için boşanmış olduğu karısıdır ama miralay bunu bilmez. Şüphelenmesinin nedeni de karısının mektuplarının seyrekleşmesi ve Kadıköy, Beyoğlu gibi yerlerde gezerken görüldüğünü başkalarından öğrenmesidir. Hikâyenin sonunda, miralaya bakan, onu iyileştiren hemşire Ülker'in aslında miralayın boşandığı karısı olduğu anlaşılır. Gerçek şudur ki, karısı ona ihanet etmemiştir, ona hasta bakıcılık yapmaktadır, onu hayata döndüren aslında karısıdır. Sanırım savaş döneminde

12 Necmeddin Sadık, "Bizde Feminizm", Türk Kadını, sayı 1.

birçok ailede buna benzer sorunlar yaşanmıştır; kadınlar suçlanıp, kocaları tarafından boşanmışlardır. Bunun hatalı olduğu, gerçeklerin başka türlü de olabileceği vurgulanmaya çalışılıyor bu hikâyede; aile büyükleri yuvanın dağılması için göreve çağırılıyor. Erkeklerden beklenmeyen, sadece kadınlardan beklenen sadakat anlayışı da zayıf bir biçimde sorgulanıyor. Evinden uzak olan kocanın artık dizinin dibinde bulunmayan karısından şüphelenmesi olası ve sıradandır ama ailenin böyle şüphelerle yıkılmaması lazımdır uyarısında bulunulur dergide. Çünkü Osmanlı toplumunda her açıdan, her alanda büyük bir yıkım ve dağılma yaşanmaktadır. Toplumunu birarada tutacak çimento, sağlam bir aile yapısına karşılık gelmektedir.

Özellikle savaş dönemlerinde bütün ülkelerde kadınlar “sadakatsizlik” suçlamasıyla karşı karşıya gelirler. Thébaud, bu durumu “askerlerin kabusu” olarak da ifade etmektedir.¹³ Çünkü kadınlar artık sadece evlerine kapanıp savaşın sonucunu beklemiyorlardır, kamusal hayatta varlık göstermekte ve savaşın devamını sağlamak için cephe gerisinde de görev almaktadırlar. “Başında” kocası olmayan evli kadının en çok maruz kaldığı suçlama “sadakatsizliktir.” Çünkü erkeğin denetiminden uzaktadır.

Gelelim yaralanan, hastanede hemşirelerin bakımına muhtaç durumda yatan askerlere... Savaş sırasında, özellikle de Birinci Dünya Savaşı'nda hemşireler adeta kutsanmıştır. Thébaud, “Dünyadaki En Kutsal Anne”yi anlatan bir Kızılhaç afişinden bahsederken, devasa boyutlardaki bir hemşirenin, sedyede minyatür boyutlarda bir askeri kucaklamasından bahseder.¹⁴ Yaralı askerlerin en zayıf yanlarını bile öğrenen, onları iyileştirip yeniden cepheye gidecek hale getiren bu kadınların (hemşirelerin) üstün konumları belki de erkek egemen anlayışı rahatsız ettiğindedir ki, bu “merhametli”, “kutsal anne”ler bile cinsel fantazilerin, cinsel arzunun, cinselliğin bir sembolü olarak sunulmaya başlanır. Oysa kadınlar hemşire olarak, yardım dernekleri aracılığıyla hayır işleri yaparak bu savaşta çok övüldüler; vazifelerini yerine getirdikleri düşünülürdü hatta kahraman bile ilan edildiler. Ancak tam da bu savaş döneminde, “yeni kadın”lar, yeni kadınlık anlayışı ortaya çıkarken, vazifeleri, hakları, ahlaki, sadakati, iffeti yeniden, döneme uygun milliyetçi söylemlerle sorgulanmaya başladı. Dönemi en iyi anlatan çerçeve ise bir kadının o “yüce millet”e yakışır davranıp davranmadığı, daha doğrusu bu yeni konjonktüre uygun kadınların nasıl yaratılacağı sorusudur. “Bize (Türk milletine) nasıl kadınlar lazım?” sorusunun yanıtı ise “asri kadın”dır. Bu, yeni kadın “hangi temele oturtulmalı” meselesinin toplumsal, siyasi, ekonomik, ahlaki altyapısını

13 Françoise Thébaud, “Büyük Savaş ve Cinsel Bölünmenin Zaferi”, *Kadınların Tarihi*, cilt 5, s. 47

14 A.g.e., s. 49.

hazırlama çabasıdır. Dışarıdan, Batı'dan gelen "olumsuz" rüzgarlardan kadınları "koruma" çabasıdır; açıkça "milli kadını" oluşturma gayretleridir. Bu çaba tüm ülkelerdeki milliyetçiliğin gelişme sürecinde yaşanmıştır.

İkinci sayıda Kazım Namı'nın "Kadınlık Hakları ve Vazifeleri" başlıklı yazısından birkaç örnek vermek istiyorum. Toplumsal görevlerde kadın ve erkek arasında büyük farklar olmadığını söyleyen yazar, erkekten ziyade kadını ilgilendiren vazifeyi şu sözlerle ifade ediyor: "Kadın için iffetin kıymeti erkeğinkiyle aynı derecede bulunmuyor, halk kadının iffetine büyük kıymet veriyor. Çünkü içtimai vicdan, kadını mukaddes, muhterem tanıyor. Hak iddiasında bulunmak için daha evvel cemiyetin tayin ettiği daha yüksek vazifelerin icra edilmesi düşünülmelidir." Öncelikle kadınların yeteri kadar vazifelerini yerine getirmedikleri ancak bu vazifeleri hakkıyla yerine getirirlerse hak talep edebileceklerinin altı çiziliyor. Kadından beklenen başlıca vazifeler: "İffetli olmak, iffetini lekeden korumak"tır; bunlar "içtimai vicdanın takdirinden doğmuştur" değerlendirmesi ise anlamlıdır. Kadınların haklarından değil, öncelikle görevlerinden bahsediliyor. Ama kızların okutulmasına karşı çıkmak "öteki berikinin kişisel düşünceleridir" deniyor ve eleştiriliyor. Kadınlar neden erkekler kadar hür değildir sorusuna yanıt beklenen biçimde geliyor; çünkü kadınlar "kutsaldır". Öylesine kutsal, öylesine yukarıdadırlar ki ("kadınlar erkeklerden yukarıdadırlar kudsiyet bakımından"), bir türlü cemaatin içine, halkın, daha ziyade erkeklerin arasına karışamazlar. Böylesi tanımlamalar hepimizin çok iyi bildiği ve sık sık rastladığımız ifadeler. Anneliği kutsayan, topluma faydalı bireyler yetiştirme görevini tümüyle kadınlara veren buna benzer birçok ifade var. Kutsal olan ulaşılmazdır, en tepededir, tapılır ama yeryüzüne ait değildir, hayatın içine karışamaz çünkü hayat kirlidir. Kutsal olanı korumak gerekir, ona dokunulamaz, bir muhafaza içinde saklanır. Dış dünyanın ahlaksızlıklarıyla kirlenmesine izin verilmez. İşte kadının kutsallığı bu düzeydedir. Bu "kutsal varlık" (kadın), "kutsal yuva"nın kurucusudur da. Kutsal aile de her türlü dış etkiden korunmalıdır. Yaşananlar dört duvar içinde kalmalıdır. Mahremiyet de bu kudsiyet anlayışında yerini bulur. "Kutsallık" değerlendirmesiyle kadınlar adeta çevrenin, koruma altına alınır ve hareketsiz bırakılır.

Modern uluslar her zaman aile eğretilmesi ile birlikte düşünülür, bunun toplumsal cinsiyet açısından yeniden düşünülmesi gerekmektedir. Aile aidiyet kavramını içinde barındırır; millet de benzer biçimde sınırlarla çevrilidir ve o sınırlara dahil olan insanlardan oluşur. İşte bu metafor, ulus devletlerin inşasıyla elele yürür.

Başka bir metafor daha oluşturalım. İtaat eden, vazifelerini layıkıyla yerine getiren evlat "iyi evlat"tır, aynı kurallar "iyi vatandaş" için de geçerli-

dir ve bunları yerine getirdikten sonra hak talep edebilirsiniz!.. “İyi evlat, iyi anne” için gerekli olan meziyetler içinde itaat baş sıradadır, “iyi koca” için gerekli meziyetler arasında itaat, sadakat pek bulunmaz. İyi kocadan beklenen, “kadını döllemek, ailesini korumak, evini geçindirmek”tir.¹⁵ İyi evlat, iyi vatandaş yetiştirmek ise kadının görevidir, bu nedenle eğitilmiş olması toplumsal açıdan faydalıdır görüşü temel felsefeyi oluşturmaktadır. Hatta kadınların meslek sahibi olabileceği de kabul görmüştür ancak kadınlarla en sık yapılan uyarı “harsımızın hudutlarını” aşmamak biçiminde ifade edilmektedir. Hudutların etrafı, ahlak, iffet, sadakat ve analık vazifesiyle çevrilmiştir. Sürekli olarak kadınların sınırları aşmasından korkulur. Modern anlayışa göre kadınlar okuyabilirler, çalışabilirler ama “hudutları aşmamalıdır”. Bu hudutları kim çizdi diye sorsak; cevap olarak “müşterek içtimai vicdan” yanıtıyla karşılaşırız. Bu “müşterek toplumsal vicdan” a iştirak eden ekonomik, siyasi, toplumsal koşullar devam ettikçe ve bunu destekleyen kadın sayısına da bağlı olarak, bu anlayış ya devam eder ya da değişmek zorunda kalır.

“Hakiki Türk kadını” ve ötekiler...

Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet* adlı kitabında milliyetçiliğin üç boyutundan bahsetmektedir. Birincisi soykütüksel (Volknation) boyutu, ortak köken, kan/gen miti; ikincisi sembolik mirasın “milletin özü” olarak kurulduğu kültür boyutu, üçüncüsü ise vatandaşlık (Staatnation) boyutudur.¹⁶ *Türk Kadını* dergisi ve yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde bu tanımlara (milliyetçilik anlayışına) baktığımızda, vatandaşlık boyutunu değerlendirmeye katmak daha zor görünmektedir. Henüz tebaadan vatandaşlığa geçiş net bir biçimde gerçekleşmemiş olduğundan, imparatorluğun yayıldığı topraklarda farklı din ve milletten insanların yaşadığı gözönüne alındığında, bu boyut daha zayıf kalmaktadır. Ancak bu dergideki yazılar, ortak köken mitini kuvvetlendirdiği gibi kültür boyutuna daha belirgin bir vurgu yapmaktadır. Örneğin kadınların yeni açılan okullarda (Darülfünun dahil olmak üzere) eğitim alması desteklenirken, geleneği, göreneği bir yana bırakmadan “örfe, harsa uygun yaşamaları” milliyetçi ve modernist söylemin merkezinde yer almaktadır. Çünkü “kültürün taşıyıcısı” olarak görülen kadınlar, (sadece milli değil) milliyetçi sınırları da, “biz” ve “ötekiler” biçiminde nesiller boyu aktarabilirler.

15 Nagel, s. 63.

16 Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 53.

Edhem Nejad ile Şükûfe Nihal arasında dergi sayfalarında yaşanan en önemli tartışmalardan biri “hakiki Türk hanımlığı ve aile kadınlığının nasıl teessüs edeceği” konusudur. Ethem Nejat’ın beşinci sayıda “Evsiz Barksız Hanımlar” yazısıyla Şükûfe Nihal arasında başlayan tartışma çok önemli ipuçları vermektedir. Ethem Nejat, Türk kadınına en uygun modelin Alman kadını olduğunu iddia etmektedir, en uzak durulması gereken modelin ise Fransız kadını olduğunu ileri sürer. Ahlak, namus, ev idaresi, çocuk yetiştirme, müsriflik etmeme konusunda Türk kadınına örnek olabilecek bir model çizer. Edhem Nejad’ın Fransız kadınlarının

Türk Kadını, sayı 18, 20 Şubat 1335 (1919).

nın ve alafranga tahsil görmüş Türk kadınlarının hayata bakışlarını yererek, ideal kadın olarak bir Alman’ın zevcesini örnek gösterip bunu kaleme aldığı yazısına Şükûfe Nihal’den eleştiri gelir. “Bütün Türk hanımları arzu edilen tekamüle erişememişlerdir; lakin hergün gazetelerde bahsedilen vazifenaşinas, boyalı, israfkar, sahte, cahil kadınlar da Türk kadınlığının hakiki mümessileri değildir. Evsiz barksız hanımlara mukabil, yuvasını en kudsi bir mabed bilen evli barklı hanımların yekunu herhalde şayan-ı memnuniyettir” der Şükûfe Nihal. Ancak görülen odur ki, Şükûfe Nihal de tartışmayı farklı bir zemine çekemez ve gelenek, görenek, aile kavramları içinde tartışmayı yeğler. Burada dinin ve milletin geleneklerine başvurulur ve “aşırı” modern olduğu düşünülen kadınlar şeytanlaştırılır.¹⁷

Milli kimlik oluşturulurken, Türk kadınına düşen görev ve sorumluluklar bu çerçevede içinde tanımlanmaktadır. Saçı, makyajı, elbisesiyle de yeni, modern Türk kadın tipi çizilmektedir. Hatta kilosunun nasıl olması gerektiği de

17 A.g.e., s. 100.

belirtilmektedir: “Balık eti”. Yeni Türk kadınının imajı bu dergide çok net biçimde çizilmektedir.

Dergide yeni kadın ve yeni aile modelleri örneklerle, hikâyelerle anlatılmaya çalışılır. Muassır, yani çağdaş, modern Türk aile modeli Batı’dan örnek alınmıştır ama hangi Batı sorusu akıllardadır. Necmeddin Sadık’ın dördüncü sayıdaki yazısında da Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan “serbest hayatın taşkınlıklarıyla dolu”, “milliyet duygularına yabancı” levanten kadınlara ilişkin ciddi eleştiriler vardır ve Türk kadınlarının bu kadınlara benzesinden çok korkar yazar ve bunu mücadele edilmesi gereken bir alan olarak tespit eder.

Derginin onyedinci sayısında “Samani Çorap” adlı hikâyede Araplara ilişkin aşağılayıcı ifadeler de yer almaktadır. “Bak, şu Arap kadar hiç bizim düşünemedik?”, “Fellah, aklını mı bozdun?” gibi cümlelerle Osmanlı tebaasından, üstelik Müslüman ama başka bir millete mensup insanlara yönelik buna benzer ifadelere rastlamak mümkündür. Ayrıca “fakir” Hristiyan ve Müslüman Osmanlı tebaası arasındaki farkı Şükufe Nihal, bu iki dine mensup insanların yaşadığı mahalleleri karşılaştırarak anlatır. Hristiyan mahalleri fakir de olsa temiz, düzenli ve sıhhatlidir ancak Müslüman mahalleleri pis ve bakımsızdır der ve “Biz daha soylu ve pak bir milletiz. Ama irşad edilmemişiz (yol gösterilmemiştir)”¹⁸ cümlesiyle de eleştirdiği Türk milletine daha fazla soyluluk atfederek, eleştirisini yumuşatmaya çalışır.

Milliyetçiliğin özünde, yani kendini tanımlamasında en sık başvurduğu yöntem budur; kendini ötekiler üzerinden, farkını ortaya koyarak, ne olmadığını tarif ederek anlatmak kolay, anlaşılır ve çerçevesi çizilebilecek bir yoldur. Uzak durulması gereken alanlar kolaylıkla tespit edilir; “fitne”, “düşman” tanımı bu çizgide yapılır ve toplumsal algı da böyle oluşturulur. Kazım Nami, “Kadınlık Duyguları” adlı yazısında “iyi terbiye görmüş Türk ruhu”na taklitçiliğin yakışmadığını örneklerle anlatır.¹⁹ Derginin sayfalarında rastlanan “tehhül” kelimesinin anlamına bakarsak, bazı sonuçları çıkarmak daha kolaylaşır. Teehhül, “ehl” sözcüğünden gelmektedir; birinci anlamı ehlileşmek ikincisi ise evlenmektir. Feminizmden, hak ve hukuku olduğundan artık haberdar olan, hatta evliliğe karşı çıkmaya başlayan bu yeni jenerasyon kadınları ehlileştirilenin yolu yine evlilikten geçmektedir. Vazife tanımı, öncelikle aile içinde ve eş, anne olarak yapılır.

Toplumsal hayatta yerini almaya başlayan kadınlar başka bir tehlike daha yaratabilirler; “ahlak anarşisi”.²⁰ Cinsiyetlerin birbirine karışması, erkek

18 Şükufe Nihal, “Mahallelere Doğru”, *Türk Kadını*, sayı 12.

19 Kazım Nami, “Kadınlık Duyguları”, *Türk Kadını*, sayı 5.

20 Thébaud, s. 44-45

işlerinin kadınlar tarafından yapılıyor olması endişesiyle, hemen cinsiyetler arasındaki sınırın çizilmesi gerekliliği hatırlatılır. Derginin onüçüncü sayısında Nezihe Rikkat'in "Erkekleşme" yazısı buna en iyi örnektir. Thébaud, savaş sırasında gazete haberlerinde kadınların top mermilerini "inci" gibi dizdiklerinden bahsedildiğini anlatır.²¹ "Erkek işi" yaparken kadınca ifadeler kullanılması bu sınırı ifade etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda ya da Milli Mücadele döneminde Türk kadınlarının top güllerini soğuktan korumaya çalışmalarının, yavrularını sarıp sarmalamalarına benzetildiğine çok rastlamışızdır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan birçok Avrupa ülkesinde bu anlayış yer bulmaktadır; cinsiyetler arası sınır kaybolur gibi olduğunda hemen yeni kavramlar, benzetmeler, nitelermeler, figürler üretilerek, sınır çizgisi keskinleştirilir.

Milliyetçilik ve modernleşmenin el ele yürüdüğü dönemin başlıca sorusu: "Bize nasıl kadınlar lazım?"

Soru: "Biz" kimiz?

Cevap: "Modern, Türk kadınlarıyız."

Soru: "Gerçek modernlik nedir? Modern (Batı) taklidi nasıl anlaşılır?"

Cevap: "Harsımıza, örfümüze uygun davranan ama Batı kültürünü de iyi hazmetmiş olan. Taklitten uzak duran..."

Öncelikle aileyi kurması beklenen genç kızların, hakiki Türk kadınlarına nasıl dönüştürüleceği tartışması derginin bütün sayılarında yerini hakkıyla almaktadır. Kızların eğitilmesi desteklenmekte ama nasıl bir eğitim alınması gerektiğinin gözden kaçırıldığı ifade edilmektedir. "Okullar açtık. Ama bize nasıl kadınlar lazım diye düşünmedik... Tıpkı erkekler gibi kuru, hazmı zor kimyalar okuttuk."²²

Eğitim gören, dış dünyaya açılan, okuma yazma öğrenen kadınları kontrol etmek zorlaşıyor ve bu nedenle moderleşme yanlıları bile bundan kaygı duymaya başlıyor. "Romanlar okuyup yanlış fikirlere kapılıyorlar, mekteplere giren feminizm fikrinden yanlış sonuçlar çıkarıyorlar, kadınların hakkı, hukuku kelimelerini ağızlarından düşürmüyorlar"²³ cümleleri bu kaygının ifadesidir. En büyük tehlike, "anneliği, yani çocuk büyütmeyi, dikmiş dikmeyi, kadınlığın ilerlemesi adına reddetmeye başlamalarında" görülüyor.

Hangi kadınlar Türk milletine lazım değil? "Boyalı kadınlar, kocasından

21 Thébaud, s. 43

22 Necmeddin Sadık, "Kızların Terbiyesi", *Türk Kadını*, sayı 6.

23 A.g.e.

geç uyanan, müsrif, ev idaresi bilmeyen, sahte, yalnız edebiyat ve musikiyle zamanını geçiren kadınlar hakiki Türk kadını olamazlar” tesbiti önemlidir. “Milletin selameti ailenin kuvvetlenmesindedir” cümlesi milliyetçilik ve aile kurumu ilişkisini de açıklamaktadır.

Yuval-Davis, üçüncü dünya, İslami ya da sömürge sonrası devletlerde milliyetçiliğin modernleşme projesi ile içiçe geçtiğini ifade eder.²⁴ Yirminci yüzyılın başları Osmanlı İmparatorluğu’nda moderleşmenin hız kazandığı, birçok toplumsal yapının buna göre çoktan şekillendiği bir döneme işaret eder,²⁵ ancak modernleşmeye eşlik eden milliyetçilik kendi iktidarının çerçevesini çizmez. Bu bir iktidar meselesidir; kimlerin kabul edileceği, kimlerin dışarıda bırakılacağına karar verilmesi, iktidar ve kültür ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Chatterjee, kültür ve iktidar ilişkisini kurduğu çalışmasında²⁶ bunu ayrıntılarıyla anlatır. Ve hatta “devletle milletin örtüşmesinde” bazı grupların dışlandığını söyler ve dışarıda bırakılan gruba örnek olarak eşcinselleri verir. Elbette kimin dışarıda bırakılacağı, kimin yeniden formüle edilerek “içeriye” alınacağı emek gücüne duyulan ihtiyaca göre de düzenlenir.

Fatmagül Berktaş da bir yazısında “Türk ulusçuluğu ile Türk feminizminin el ele gitmiş “olmasından bahseder.²⁷ İmparatorluğun son döneminin milliyetçiliği ile cumhuriyet dönemi milliyetçiliği her ne kadar birbirlerinden farklıysa da, milliyetçiliğin o yılların (Birinci Dünya Savaşı ve ardından mütareke dönemi) en belirleyici ideolojisi olduğunu ve özellikle mütareke döneminde bağımsızlık anlayışıyla içiçe geçtiğini unutmamak lazımdır. Tam da bu dönemde milliyetçilik, feminizm, kadın hakları ve ulusal bağımsızlık söylemi arasında yakın bir ilişki²⁸ olduğu aşikardır. Milliyetçiliğin iki yüzü olduğu hep söylenir. Nairn, ulusu modern bir Janus (Romalıların, biri arkaya diğeri öne bakan iki başlı tanrısı) olarak tanımlamaktadır.²⁹ Milliyetçilik bir yanda gerici, tutuculuk ve savaşı işaret ederken, diğer yanda ilerici, yeni bir toplum inşaa eden refah devletini de işaret eder.³⁰ Yeni toplum, yeni toplumsal bir düzen demektir; bu yeni, modern ulusta kadınlar için de yeni bir yer ayrılır. Ancak Pateman’ın ifade ettiği gibi, modern erkek-egemen düzende kadın-

24 Nira Yuval-Davis, Floya Anthias, *Women-Nation-State*, Palgrave Macmillan, 1989, s. 100.

25 Bu dönem İttihat ve Terakki Fırkası’nın güçlü bir biçimde iktidarda olduğu dönemdir (1913-1918).

26 Partha Chatterjee, *Ulus ve Parçaları*, çev. İsmail Çekem, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

27 Fatmagül Berktaş, “Cumhuriyetin 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak”, *75 Yılda Kadınlar Erkekler*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 1.

28 Ayşe Gül Altınay, “Milliyetçilik, Toplumsal Cinsiyet ve Feminizm”, *Vatan Millet Kadınlar*, der. Ayşe Gül Altınay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 24.

29 Joane Nagel, “Erkeklik ve Milliyetçilik”, *Vatan Millet Kadınlar*, İletişim Yayınları, s. 67.

30 A.g.e., s. 67,

ların vatandaşlığa birey olarak değil, kadın olarak dahil edilmelerinden dolayı, vatandaşlığın eşitliğini sağlayan bir düzenleme olmaz.³¹

Sirman'ın değerlendirmesine göre kadınların ulus devletle ilişkisi beş ayrı biçimdedir.

1- Kadınların bedeninin kontrolü sağlanır.

2- Bu kontrol mekanizmalarıyla nüfusun içine kimlerin dahil edileceği belirlenir.

3- Biyolojik sınırların tanımlanmasıyla kültürel sınırların da tanımlanmasına, denetlenmesine geçilir.

4- "Milletin anaları", kültürel kimlik taşıyıcıları haline dönüşmesiyle milli kimliği diğer kimliklerden ayırıştırma işlevi gör. Kadınlar bu kimliğe uygun davranırsa, yüceltilir, tersi durumda cezalandırılır.

5- Milli mücadele içinde yer aldıklarını ve bu roller çerçevesinde yeni kurulan ulus devlet içinde konumlarının etkilendiği vurgulanır.³²

"Kadınların kurtuluşu" veya "kadınların geleneği takip etmesi" meselelerine ilişkin söylem ve mücadeleler, birçok modernist ya da anti-modernist milliyetçi mücedelenin merkezinde yer almaktadır.³³

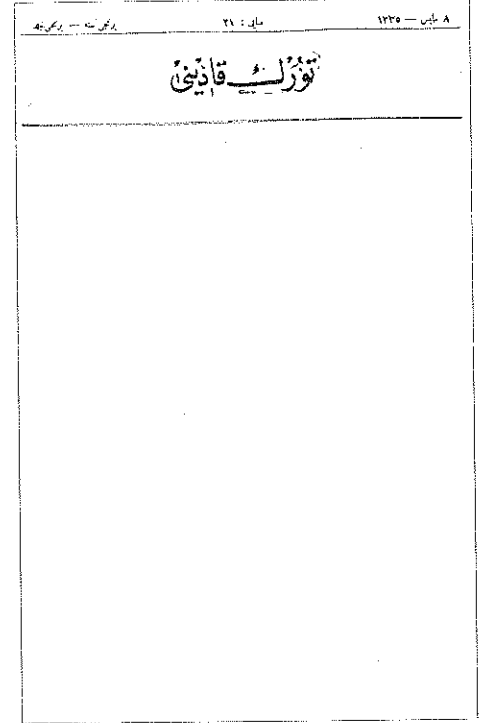
Fen ve kadınlar...

Bu dergide fenni gelişmelere ilişkin birçok yazı yer almaktadır. Bunların bir bölümü edebiyatla ilişkilendirilmiştir; bir kısmı da doğrudan alanlarında uzman kişiler tarafından kaleme alınmış ya da yabancı dergilerden yapılan çevirilerle aktarılmıştır. Kısacası dünyadaki fenni gelişmelerin kadınlara duyurulmasına çalışılmıştır.

31 Nükhet Sirman, s. 230-231.

32 Nükhet Sirman, s. 230.

33 Nira Yuval-Davis, *Cinsiyet ve Millet*, s. 57.

Türk Kadını, sayı 21, 8 Mayıs 1335 (1919), son sayıda sansür edilmiş boş bir sayfa.

Edebiyat-ı Fenniye

Edebiyat-ı Fenniye³⁴ başlıklı yazıda Abdülfeyyaz Tevfik bir çiçek olan gül bitkisinden yola çıkarak sonunda kadınlığa uzanır. Yazı aslında güllerle ilgili fenni bilgiler vermeyi ve gülün edebiyattaki yerini vurgulamayı hedeflemiştir. Kadınların “bir çiçek” olduğuna ilişkin “iltifatlar” günümüzde de yaygındır. Çiçekler, özellikle gül, güzel kokuludur, renkleriyle insanları cezbeder, hatta tatları da güzeldir, efsanevidirler ancak “dikenleri yok mu, aynı kadın gibidirler”. “.....[D]ilberliklere rağmen, dikenlerle mücehhez olması itibarıyla güller kadınlığı ne müstesna bir muaffakiyetle remz eder” cümlesi kadınları tehlikeli, güzelliğiyle kandırarak erkeklerin canını acıtan, üstelik severken bile dikenlerini batırabilecek özelliklere sahip güvenilir bir cins olarak sunmaktadır. Denetlenmesi istenen, çünkü zarar vereceğinden korkulan, üstelik hiç beklenmedik bir anda hainlik yapması muhtemel kadınlara karşı toplumsal olarak önlemler alınsın diye uyarılmaktadır erkekler adeta. Çiçek, toprağa bağlı, hareket yeteneği sınırlı, ancak gelişmesini isteyen ellerin toprağını ve gübresini, suyunu vermesi ve ayrık otlarından temizlemesi koşuluyla büyüyecek, bakıma muhtaç, çoğalması başka dış faktörler tarafından sağlanan, faydasız bulunduğu sökülüp atılabilen, büyümesi istenmeyen bölümlerini budayabileceğimiz ancak doğanın vazgeçilmez (!) bir parçası olarak kabul edilen bir bitkidir nihayetinde. Abdülfeyyaz Tevfik’in yazısından öğrendiğimiz kadarıyla, gül her toprakta yaşar ama daha iyi sonuç vermesi için toprağın özelliği önemlidir. Her ülkenin gülü farklıdır; çünkü toprağı, iklimi farklıdır. Ama ortak noktaları, hepsinin dikenli olmasıdır. Aynı kadınlar gibi!

Fenni sahifeler: İdeal Türk kadını:

“Balık eti dediğimiz semizlikte...” olmalı!

Dergide ikinci sayıda beslenme ile ilgili yazıda dikkat çeken nokta, obezitenin ne kadar tehlikeli olduğunun vurgulanmasıdır. Derginin bütününde fenni gelişmelere yer verildiği göze çarpmaktadır. Hatta üçüncü sayıda, isim vermeden Darwin’in teorisi anlatılmakta ve insanlığın gelişimine ait örnekler verilmektedir.

Sağlıklı beslenmeyle ilgili yazıda kadınların obezite hastalığına yakalanma riskinin az olduğu belirtilmektedir. Nedenini ise şu cümlelerle açıklamaktadır yazar: “...[A]sabi olanlarda böyle yağ terakümü olamaz. Kadınlar ise

34 *Türk Kadını*, sayı 1.

erkeklere nispeten daha asabi olduklarından bu hastalığa karşı muafiyetleri fazladır.” Bu açıklamanın fenle bir ilgisi yoktur elbette. Kadınların daha asabi olduklarına ilişkin bilimsel bir yayın bulmak imkânsızdır ama “müşterek cemiyet zihni” bunu böyle kabul etmiştir. Çok yakın bir tarihte bir televizyon programında (sağlık programı) beynin çalışmasıyla ilgili bilgiler veren hekim, kadınların beynindeki konuşma merkezinin erkeklere göre daha gelişkin olduğunu ama erkeklerin beyninde de matematik alanında başarılı olmalarını sağlayan bölgenin daha gelişkin olduğunu ifade etti. Kadınların “konuşma yeteneği” gürüşmeler arasında onaylandı. Bu açıklamanın da bilimsel bir yanı yoktur. Bunu doğrulayacak bilimsel bir çalışma bulunmamaktadır. Ama yine “müşterek toplumsal zihinde” kabul görmüş bir ifadedir. Ancak kadın ve erkek beynindeki anatomik farkların algı ve beceriler konusunda fark yaratıp yaratmadığı bilimsel olarak kesinlik kazanmamıştır bile.

Kadın hareketine bir “istikamet verme” çabası...

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde kadın hareketinin varlığını ve etkili olduğunu artık biliyoruz. Kadınların sosyal yaşamındaki değişikliğe işaret eden Ethem Nejad, “Biz seri ve hattı gayri muayyen bir inkılabı içtimainin ortasındayız” demektedir.³⁵ Nezihe Rikkat ise “müthiş bir inkılabın geldiğini görüyorum” cümlesiyle “kadın inkılabı”na ilişkin endişelerini dile getirir.³⁶

Necmeddin Sadık da “Bizde Feminizm” adlı yazısında bir “kadınlık cereyanı”ndan bahseder ve bu hareketin etkili olduğunu da söylüyor ancak da endişelerini ekler: “Yalnız bu cereyana istikamet vermek, onu bir seyl suretinde etrafı harap edici bir kuvvet olmaktan kurtararak intizam dairesinde tabii seyrini takip etmesine gayret etmek lazımdır”. Batılılaşma, modernleşme yanlısı entelektüel erkekler, hızla durumdan vazife çıkarıp, gelişen kadın hareketine istikamet vermeye çalışırlar.

Bu anlayış hem modernleşmeyle örtüşüyor hem de o döneme kadar dışlanan kadın emeğini değerlendirme gerekliliğiyle örtüşüyor. Milli iktisat politikalarının geçerli olduğu bir dönemde, milli burjuvaziyi oluşturup sermaye birikiminin sağlanması gerekmektedir. Genç erkek nüfusu savaşlar nedeniyle azalmış bir ülkede, kadın ve çocuk isdihtamına ihtiyaç vardır. Böylece geniş bir emek gücü yok sayılmaz. Kapitalist ekonomik gelişmenin ya-

35 Ethem Nejat, “Ummacı Yekunun Düşmanları”, *Türk Kadını*, sayı 7.

36 Nezihe Rikkat, “Erkekleşme”, *Türk Kadını*, sayı 13.

pısına aykırıdır. Ancak ihtiyaç oranında bu gücü kullanabilmek ve ihtiyaç azaldığında yerine geri gönderebilmek için de bu güce “istikamet vermek” gerekecektir. “İrkçılık, sadece genetik ya da toplumsal ölçüde başka grupları küçümseme ve korkuyu içermez. Aslında burada bir çelişki bile vardır. Dışarı atılan kişilerin emek gücünü kaybetmiş olur. Sonsuz sermaye birikimi üzerine kurulu sistem için ciddi kayıptır; sistem dışına atmak anlamsızdır. Eğer sermaye birikimi en üste çıkarılmak isteniyorsa, üretim maliyetlerini en aza indirmek gereklidir. Bu nedenle emek gücünü saf dışı etmemek, sadece en aza indirmek gereklidir.” Wallerstein, ırkçılıkla sermaye birikimi arasındaki çelişkiyi böyle ifade eder.³⁷ Yani devletler işgücü ihtiyacına göre, esnek bir biçimde belli grupları zaman zaman dışında bırakır, zaman zaman da içine alır. Özellikle yirminci yüzyılda, savaş nedeniyle kadınların emeğine tüm Avrupa’da ihtiyaç duyulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu için de aynı gerekçeler söz konusudur. Cinsiyetçilik için de benzer koşullar vardır; kadın emeğini yok sayamaz ama “istikametini belirleme” şartıyla bu emeği kullanılır kılar. “Yeteneğine göre” işdünyasında yer alınabileceği söylemi de, gerektiğinde kadınları dışarda tutabilmeyi sağlar.³⁸ Artık kadın hareketinin o dönemdeki varlığından, kadınların hak taleplerinden, bu alandaki tartışmalardan haberdarız. Necmeddin Sadık da bunu doğrular bir biçimde “Bugünkü halleriyle (kadınların) 5-10 sene önceki hallerini mukayese bile edemeyiz” diyor yazısında.³⁹ Bu dergideki diğer yazılara baktığımızda da, kadın hakları, feminizm üzerine yoğun tartışmaların yapıldığı görülmektedir. “Müfrit” feministler⁴⁰ eleştirilse de, Şüküfe Nihal ve Müfide Ferit de zaman zaman bu eleştirilerden nasibini alsada, feminizm diye bir “mesele”nin Osmanlı entelektüellerinin gündeminde olduğu anlaşılmaktadır. Gerçi Şüküfe Nihal’in de bu tartışmalarda verilmek istenen istikamet, gelenek ve göreneklerin savunulması bakımından pek dışına çıkmadığı da aşikârdır. Mustafa Şekip, “Kadın Hisleri” adlı yazısında açıkça “kadın hareketi de durdurulamaz ancak tevzin (ölçülü hale koymak, düzenlemek) edilir” demektedir. Sonuç olarak, durdurulması mümkün olmayan dönemin kadın hareketi, milliyetçi, modernist bir söylem içinde “tevzin” edilmeye çalışılmıştır.

37 İmmanuel Wallerstein, “İrkçilik ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik”, *İrk Sınıf Ulus*, çev. Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, 1995, s. 39-40.

38 *A.g.e.*, s. 42-45.

39 Necmeddin Sadık, “Bizde Feminizm”, *Türk Kadını*, sayı 1.

40 Sekizinci sayıda, Necmeddin Sadık’ın kaleme aldığı yazıda Ulviye Mevlan, “müfrit feminist” olarak adlandırılıyor.

Beden ve cinsellik kontrolü eşliğinde görgü kuralları!

Dergide kadınların süslenmesiyle de ilgili çok fazla uyarıya rastlanmaktadır.

Süslenmek ya da süslenmemek bir "vatan meselesi" haline getirilmektedir. Bugün (düşman kapıdayken) "vatanın faziletperver, milliyetperver, vatanperver kadını" saçıyla, başıyla uğraşmaz demektir Şükûfe Nihal. Bu yazıda, erkeklerin de kadınlarla ilgilenmesi, savaş dönemi olması itibariyle uygun görülmez.⁴¹

Okullu kızların (üniversiteli kızların bile) giyimi, kuşamı, makyajı ciddi biçimde eleştirilir. Bu konu da "vatan, millet meselesi" haline getirilir. Bu eleştirinin "taassup meselesi olmadığı, ciddiyet ve vakar meselesi olduğu" ifade edilir ve "boyalı talebelerin cahil" görüldüğü iddia edilir.⁴² Kadınların tek tipleştirilip, cinsiyetsizleştirilme çabalarının en açık örneğidir. Kadınların süslenme dereceleri belirlenir. Bekar kadınlar kendine eş aradığı için ve bir erkeğe cazip görünmesi gerektiği için dışarı çıkarken süslenmede daha serbest bırakılır. Dullar da eğer evlenmeye niyetli ise, ölçülü bir süslenme hakkına sahiptirler. Ama evli kadınlar sadece evde, kocaları için süslandıklarında onaylanırlar. Kadınların sınıfsal konumlarına göre süslenmeleri gerektiği de ayrıca vurgulanır.⁴³ Makyaj yaparken bile evin içinde mahremiyete uygun davranılması önerilir. Kısacası kadınların dış görünüşleri iffetlerinin ölçüsü sayılır.

Kadınların sadece dış görünüşleriyle ilgilenilmez, entelektüel faaliyetleri de denetim altına alınmak istenir. Bu denetimi isteyenlerden biri de Nezihe Rikkat'tir. Sinemeda gösterilen "ahlaksız" filmlerin olumsuz bir biçimde

Türk Kadını, kapak, sayı 21 (son sayı),
8 Mayıs 1335 (1919).

41 Şükûfe Nihal, "Bizde Kadın Telakkisi", *Türk Kadını*, sayı 11.

42 Şükûfe Nihal, "Mekteplerde Kıyafet", *Türk Kadını*, sayı 7.

43 Mehmed Arif, "Tuvalet", *Türk Kadını*, sayı 12.

“kızların gülüşlerinde, yürüyüşlerinde (...) tesiri” olduğunu belirtir; bu sinemaların kapatılmasını isteyecek kadar ileri⁴⁴ (!) gitmez ama “namusumuzu koruyacak hale getirelim” diyerek yetkilileri uyarır.⁴⁵ Kadınların okuduğu romanlardan kötü etkilendiklerini söyleyenlerden biri de Ethem Nejat’tır.⁴⁶ Bu romanların kızları bunalıma sürüklediği iddia edilir.

Üst ve orta sınıf kadınlara hitap eden dergi, çalışmayı zaten alt sınıftaki kadınların mecburiyet ve mağduriyeti olarak gördüğü için, yayın kadrosu içinde yer alan yazarların çoğu kendi sınıfından kadınlara çalışma hakkı tanımak istememektedir. Temel hedef kadınların eğitilmiş olmasıdır ancak bu eğitimlerini ailesi, kocası ve çocukları için kullanacak kadınlar yaratılmaya çalışılmaktadır. Müfide Ferit “Yeğenlerime Mektuplar” adlı yazısında erkekler cepheye gittiği için çalışmak zorunda kalan yeğenlerine bu konuda destek verir ama “Erkeklerle ilişkinizi düzenleyebildiniz mi?” diye sorar ve “Onlara nasıl muamele edeceğinizi bilemediniz. (...) Onlarla arkadaş olmayı öğrenin esas olarak” diye öğüt verir. Cinslerarası alan ayrışmasının görece olarak azaldığı bir toplumsal düzende hem kadınlar hem de erkekler birbirleriyle ilişkilerinde yeni bir anlayışa ve görgü kurallarına ihtiyaç duymaya başlar.⁴⁷

İbrahim Alaaddin Gövsa da “kadınlar içtimai faaliyetlere yeni açılan şampanya gibi fıskırıp döküldüler, çöpçülük bile yapıyorlar” tespitini yaptıktan sonra kadınlara en uygun mesleğin ‘terbiyecilik’ olduğunu ifade ediyor; “kadın, sabırlıdır, tahammüllüdür” diyerek tespitine zemin hazırlıyor.⁴⁸ Tabii, bu konuda ciddi bir biçimde çelişkiler yumağından söz edebiliriz. Kadının, bazen “sabırlı, tahammüllü” bazen de çok “asabi ve gül gibi dikenlidir” tanımlamalarıyla karşı karşıya kalınıyor. “Kadınlara güvenilmez”; “kadınların ne yapacağı belli olmaz”; çelişkiler de bu düzlemde temellendirilir. Midhat Sadullah’ın “Aile Aşkı”⁴⁹ adlı yazısında ise bir erkeğin karısından beklentileri şöyle sıralanır: “...beni evde beklesin, kapılarda karşılasın...benden ve evimizden daha çok hiçbirşey onu mesut etmesin.” Bu ifade, kadınların toplumsal, ekonomik yaşama aktif olarak katıldıkları, üniversite eğitimi aldıkları

44 İstanbul’daki sinemaların birkaç hafta süreyle İspanyol gribi salgını sebebiyle kapatıldığını da bu vasıta ile öğreniyoruz.

45 Nezihe Rikkat, “Sinemalara Dair Bir Temenni”, *Türk Kadını*, sayı 15.

46 Ethem Nejat, “Hanımların Hatıra Defteri”, *Türk Kadını*, sayı 8; Nezihe Rikkat, “Aile Kitabhanesi”, *Türk Kadını*, sayı 17. Kazım Nami ve Necmeddin Sadık’ın da bu dergideki yazılarında romanların genç kızları olumsuz etkilediğine ilişkin görüşleri yer almaktadır.

47 Ayşe Durakbaşa, *Halide Edip Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 235.

48 İbrahim Alaaddin, “Kadın ve Terbiyecilik”, *Türk Kadını*, sayı 17.

49 Midhat Sadullah, “Aile Aşkı”, *Türk Kadını*, sayı 8.

rı bir dönemde, üst ve orta gelir grubu erkeklerin endişesinin ve alanını koruma mücadelesinin, yani iktidar mücadelesinin yansıması olduğu gibi, milliyetçi bir proje çerçevesinde de kadınların yerinin “ev” olduğunun altının kalın çizgilerle çizilmesidir. Kısacası, “modern” ama “evli barklı”, geleneklerine bağlı Türk kadını yaratma çabalarına örnek teşkil etmektedir.

Bu alanda en dikkat çekici mevzu derginin sayfalarında yer verilen anketlerdir. Hem kadınlara hem de erkeklere, “nasıl bir eş” istedikleri sorulur ve onlardan gelen cevaplar sırasıyla yayımlanır. Tuhaf olamı bunun bir yarışmaya dönüştürülmüş olmasıdır; okurlar tarafından oylanarak cevaplardan ilk üçe girene hediyeler verileceği vaadedilir. Ancak bu yazının boyutları bu anketleri değerlendirmeye yeterli olmadığı için, anketleri değerlendirmeyi başka bir yazıya bırakmak daha uygun görünmektedir.

Eski-yeni, modern-geleneksel karşılaştırması...

Dönemin birçok metninde görüldüğü gibi, bu dergide de geleneksel-modern karşılaştırmasına sık sık rastlanmaktadır. Perihan isimli yazar bir hikâye kaleme alır; hikâyenin adı “Kıskanmadıkları İçin”dir. Mutaassıp, geleneklere bağlı, dindar Nevin ile kaç-göçe karşı çıkan, modern kocası Hulki arasındaki ilişkiler ve Hulki’nin yakın arkadaşı “mahcup Şinasi Cemal” ve yeni eşi, modern Nihal arasında kurulan bağlar üzerine bir anlatıdır. Hikâyeden çıkan sonuca göre geleneksel Nevin hanım kocasını kıskanır ve kocasının da kendini kıskanmasını ister, ancak kocası karısını kıskanmaz. Karısının yabancı erkeklerle sohbet etmesini ister Hulki. Şinasi Cemal ise bu “yeni hayat” a ayak uyduramamıştır, bir kadımla konuşurken hâlâ utanır. Şinasi Cemal’in karısı ise modern, kaç-göçe inanmayan bir kadındır. Birbirleriyle çok sık görüşen bu iki çiftin sonunda evliliği bozulur; Hulki, Nihal ile evlenir, Şinasi Cemal’de Nevin ile izdivaç yapar. “İki zıt aile yerine şimdi uygun birer aile teşekkül etmişti” der yazar. Ancak zamanla işler değişir. Nevin verem olur, bu durumda Şinasi Cemal yeni eş aramaya başlar. Hulki, karısı Nihal’in “aşırı serbestliğinden, israfından, daldan dala konmasından yorulur”, onu boşar ve pederinin çiftliğine yerleşir. Gel zaman git zaman, Nevin ölür; Nihal “sefil ve perişan halde” Nevin’in tabutu arkasından yürürken son olarak görülür. Bu ilişkide ölen ya da sefil duruma düşen yine kadınlardır. Geleneksel ya da modern olsun, erkeklere zarar gelmez, hayatlarına başka yerlerde devam edebilirler. Kadınların cezası ya ölüm ya da sefillik olur. Bu karşıtlık, bu paradoks yine kadınların cezalandırılmasıyla nihayete erer.

Türk Kadını dergisinde ilk kez yayımlanan Ömer Seyfettin’in “Harem” adlı hikâyesi de benzer özellikler göstermektedir. Geleneksel bir yapı olan hare-

min aslında nasıl bir fitne, fesat yuvasına dönüşebileceği, biraz da “gölünçlü”⁵⁰ bir biçimde aktarılmaktadır.

Üçüncü sayıda “İçtimaiyat” bölümünde anne ve kızın kuşak çatışması ele alınır. Annesine, ailesine yabancılaşan okullu kızlar örneği dergide sık sık verilir. Özellikle hikâyelerde konu edilen tesettür, peçe, kaç-göç⁵¹ tartışmaları da bu çerçevede değerlendirilebilir. Falih Rifki da, Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki kadınları eleştirir ve “bizim kadınlarımız şimdiki edebiyatta yok” der.⁵² Geleneksel-modern tartışması içinde ve uluslaştırmada dil konusunun da önemli bir yer teşkil ettiği reddedilemez. Dil sorunu Jön Türk döneminde yeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlı aydınları arasında “Türk-lük” vurgusunun güçlenmesini getirmiştir; farklı ölçeklerde ulusal bir tahayyülün yaratılması sonucunu da doğurmuştur.⁵³ Bu derginin sayfalarında ilk kez yayımlanan Ömer Seyfettin'in “Genç Kızlarımız İçin Tabii Yazmak Sanatı” adlı yazı dizisi Türkçe'nin sadeleştirilmesi, dilin Arapça ve Farsça'nın etkisinden kurtarılması üzerinedir. Sonuç olarak millet bir mittir; bu miti korumak ve devamını sağlamak için ikincil mitler gereklidir. Bu mücadelenin eskiye, geleneksele karşı verilen bir mücadele olduğu aşıkardır. Yeniyi yerleştirmek için, bir yandan eskinin “öteki”leştirilmesi de gerekmektedir.

Sonuç

Ulus ve milliyetçilik hakkında yazılan birçok eserde toplumsal cinsiyet göz ardı edilmiştir, ancak son yıllarda bu ilişkiyi sorgulayan çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Bir kadın dergisi adı olarak ilk kez “Türk” kelimesini kullanan *Türk Kadını*, milliyetçi, modernist söylemin, Osmanlı'nın son döneminde kadınlara yönelik nasıl bir gelecek tahayyül ettiğine ilişkin önemli bir örnek teşkil etmektedir. Derginin yayım hayatına başladığı dönem hem Osmanlı'nın hem de iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası'nın son yıllarıdır. Aynı zamanda “geri döndürülemez” kadın hareketinin varlığı siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıda kendini hissettirmektedir. Kadınların denetim altına alınması ve ataerkil aile yapısının güçlendirilmesi, yeni toplumsal düzende yaşanan dağınıklığın, bozulmanın yegâne çaresi olarak görülür.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, modernleşme ve milliyetçilik akımı elbirliğiyle kadının imajını “ev kadını” ve “anne” olarak çizdi. Peki, kadınlar

50 Dergide “Harem” hikâyesinin tanıtımı yapılırken “gölünçlü” bir hikâye olduğu ifade edilir..

51 Perihan, “Kıskanmadıkları İçin”, *Türk Kadını*, sayı 5.

52 Falih Rifki, “Yazılmayan Kadın”, *Türk Kadını*, sayı 17.

53 Hüseyin Sadođlu, *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 44, İstanbul, Ekim 2003, s. 141-168.

kendilerine biçilen bu modeli isteyerek mi kabul ettiler? Şüphesiz, erkek nüfusun azlığı, yürütülmesi gereken işler, modernleşme çabaları, kadın hareketinin varlığı, kadınların daha bağımsız davranmasını teşvik etti ancak bu eğilim, anneliğin kutsallaştırılmasıyla ortak bir kabule ulaştı ve bu konuda bir anlaşmaya varılarak susturuldu. Modernleşme süreci ve milliyetçilik kendini kadınlar üzerinden tanımladı ve toplumsal yapı bu temel üzerine şekillendi.

Milliyetçiliğin temel direği sayabileceğimiz “ötekileştirme”, saf dışı bırakma da kadınlar aracılığıyla, yani toplumsal cinsiyet ilişkileri mevzu edilerek yapıldı. Batılı kadına, Batılılaşmış kadına, levanten kadına ilişkin olumsuz örnekler dergilerde, romanlarda yerini aldı. Modernleşme yanlısı istisnasız herkesin konsensüse vardığı nokta, kadınların eğitilmesi olmuştur. Kısacası “terbiyecilik” görevi kadına uygun bulunmuştur çünkü kültür taşıyıcılığı görevi de kadına verilmiştir. O dönemde oluşturulmaya çalışılan milli burjuvazi ve milli ekonomi de çizdiği sınırlar ve kurallar çerçevesinde kadınların ekonomik yaşama katılmasına izin vermiştir.